

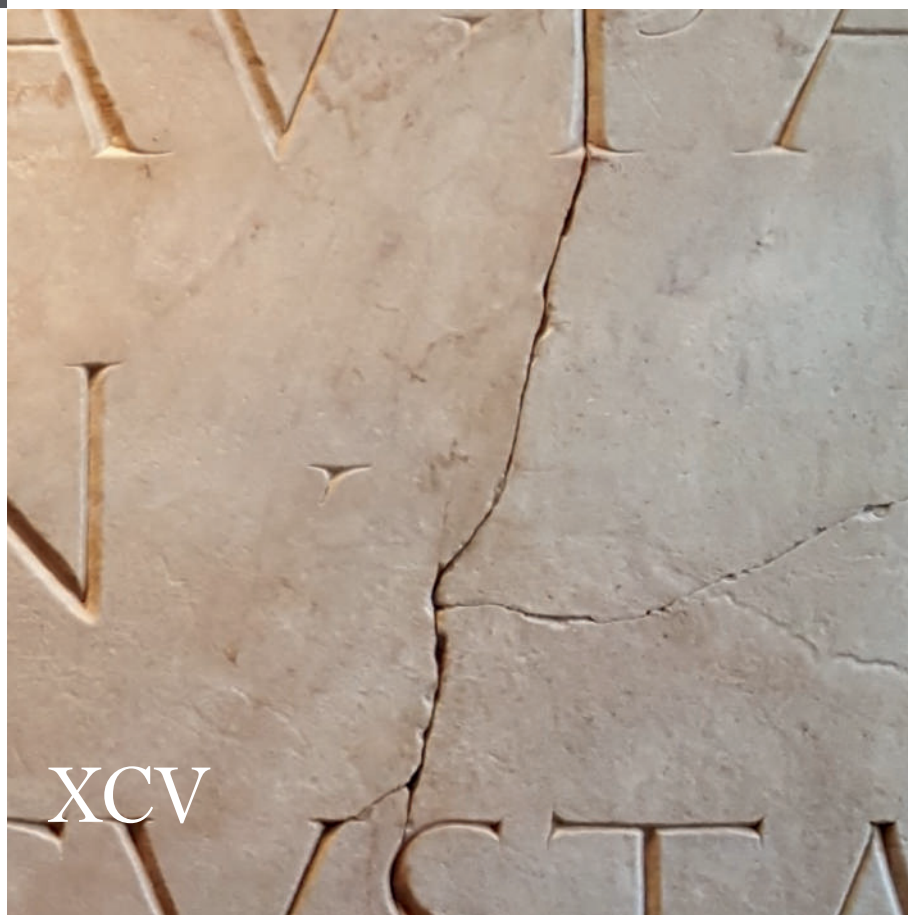
TITVLI-IMAGINES-MARMORA
Materia y prestigio
en mármol

Diana Gorostidi Pi
Anna Gutiérrez
García-M.
(eds.)

anejos de

A
Esp
A

XCV

Tituli-Imagines-Marmora

XCV

Consejo Superior de Investigaciones Científicas
Madrid, 2022

anejos de AEspA, XCV

Dirección

José Miguel Noguera Celdrán, Universidad de Murcia

Secretaría

Inés Sastre Prats, Instituto de Historia (IH), CSIC

Comité Editorial

Andrés María Adroher Auroux, Universidad de Granada

Miguel Cisneros Cunchillos, Universidad de Cantabria

Adolfo Domínguez Monedero, Universidad Autónoma de Madrid

Susana González Reyero, Instituto de Historia (IH), CSIC

María Cruz González Rodríguez, Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibersitatea

Victorino Mayoral Herrera, Instituto de Arqueología de Mérida (IAM), CSIC-Junta de Extremadura

Carlos Jesús Morán Sánchez, Instituto de Arqueología de Mérida (IAM), CSIC-Junta de Extremadura

María Ángeles Utrero Agudo, Escuela de Estudios Árabes (EEA), CSIC

Consejo Asesor

Juan Manuel Abascal Palazón, Universidad de Alicante

Javier Arce Martínez, Université de Lille

Bárbara Böck, Instituto de Lenguas y Culturas del Mediterráneo y Oriente Próximo (ILC), CSIC

Pietro Brogiolo, Università degli Studi di Padova

Luis Caballero Zoreda, Instituto de Historia (IH), CSIC

Monique Clavel-Lévêque, Université Franche-Comté

Filippo Coarelli, Università degli Studi di Perugia

Teresa Chapa Brunet, Universidad Complutense de Madrid

María Paz García-Bellido, Instituto de Historia (IH), CSIC

Carmen García Merino, Universidad de Valladolid

Pilar León-Castro Alonso, Universidad de Sevilla

Almudena Orejas Saco del Valle, Instituto de Historia (IH), CSIC

Francisco Pina Polo, Universidad de Zaragoza

Domingo Plácido Suárez, Universidad Complutense de Madrid

María Ruiz del Árbol Moro, Instituto de Historia (IH), CSIC

Trinidad Tortosa Rocamora, Instituto de Arqueología de Mérida (IAM), CSIC-Junta de Extremadura

Tituli-Imagines-Marmora

Materia y prestigio en mármol

Homenaje a Isabel Rodà de Llanza

Diana Gorostidi Pi

Anna Gutiérrez Garcia-M. (eds.)

 CSIC

anejos de

A
Esp
A

Reservados todos los derechos por la legislación en materia de Propiedad Intelectual. Ni la totalidad ni parte de este libro, incluido el diseño de la cubierta, puede reproducirse, almacenarse o transmitirse en manera alguna por medio ya sea electrónico, químico, óptico, informático, de grabación o de fotocopia, sin permiso previo por escrito de la editorial.

Las noticias, los asertos y las opiniones contenidos en esta obra son de la exclusiva responsabilidad del autor o autores. La editorial, por su parte, solo se hace responsable del interés científico de sus publicaciones.

La publicación de esta obra se enmarca en los proyectos de investigación «*Officinae lapidariae Tarraconenses*. Canteras, talleres y producciones artísticas en piedra de la *Provincia Tarraconensis*» (HAR2015-65319-P, MINECO / FEDER, UE), «*Sulcato marmoreferro*. Canteras, talleres, artesanos y comitentes de las producciones artísticas en piedra en la *Hispania Tarraconensis*» (PID2019-106967GB-I00, MINECO / FEDER, UE) y «El mensaje del mármol: prestigio, simbolismo y materiales locales en las provincias occidentales del Imperio romano entre las épocas antigua y altomedieval a través del caso de *Hispania y Aquitania*» (PGC2018-099851-A-I00, MINECO / FEDER, UE).

Imagen de cubierta: detalle de la inscripción de los *seviri Augustales de Barcino* en mármol de *Luni-Carrara* (IRC IV, 76) (©MUHBA- Pep Parer).

Imagen de contra: fotografía macroscópica del *marmor broccatello* de Tortosa (Jaspi de la Cinta) (©UEA/ICAC).

Catálogo de publicaciones de la Administración General del Estado:

<https://cpage.mpr.gob.es>

EDITORIAL CSIC: <http://editorial.csic.es> (correo: publ@csic.es)

© CSIC

© Diana Gorostidi Pi y Anna Gutiérrez Garcia-M. (eds.)

© De las ilustraciones, las fuentes mencionadas a pie de figura

ISBN del ICAC: 978-84-125214-2-9

ISBN: 978-84-00-11109-0

e-ISBN: 978-84-00-11110-6

NIPO: 833-22-198-2

e-NIPO: 833-22-199-8

Depósito Legal: M-28535-2022

Maquetación, impresión y encuadernación: Imprenta Taravilla, S.L.

Impreso en España. *Printed in Spain*

En esta edición se ha utilizado papel ecológico sometido a un proceso de blanqueado ECF, cuya fibra procede de bosques gestionados de forma sostenible.

La profesora Isabel Rodà de Llanza en las en las canteras de broccatello («Barranc de la Liet») en Tortosa el 8 septiembre de 2021 (foto: Diana Gorostidi)

ÍNDICE

Prólogo, Walter Trillmich	13
Introducción, Diana Gorostidi y Anna Gutiérrez Garcia-M.	15
I. <i>TITVLI</i> : PALABRAS ETERNAS	
1. <i>Il lapicida, questo sconosciuto</i> , Antonio Sartori	21
2. <i>Una posible exercitio scribendi tardía en una lápida del siglo II procedente de Aramunt (Lleida)</i> , Raúl Aranda	47
3. <i>¿Exegi Monumentum perenne? Actualización del mensaje epigráfico sobre monumentos funerarios y votivos</i> , Serena Zoia	55
4. <i>Gioventù ritrovata: InscrIt, X, V, 41</i> , Gian Luca Gregori	65
5. <i>Notas sobre a ara de Mercurius Cohortalis achada no Castelo de S. Jorge (Lisboa)</i> , Vasco Gil Mantas	71
6. <i>El elegante altar funerario marmóreo de Flavia Firmana erigido in hortis suis en Augusta Emerita (Mérida)</i> , Jonathan Edmondson	79
7. <i>Dos inscripciones romanas de Villalcampo (Zamora. Conventus Asturum)</i> , Juan Manuel Abascal Palazón	91
8. <i>La cupa di M. Aquilius Victor nell'ager Lanuvinus</i> , Paolo Garofalo	101
9. <i>Un nuevo pedestal honorífico con inscripción procedente de Caesar Augusta</i> , Francisco Beltrán Lloris y Diana Gorostidi Pi	113
10. <i>Cuanto más mejor: la multiplicación de homenajes en la Hispania romana</i> , Milagros Navarro Caballero	125
11. <i>Ex Tarracone ad Barcinonem: la serie de inscripciones translatae según la noticia del humanista Lluís Pons d'Icart</i> , Alejandra Guzmán Almagro	135
12. <i>Troballes epigràfiques inèdites procedents de la ciutat romana d'Empúries</i> , Joaquim Tremoleda, Marta Santos y Pere Castanyer	143
13. <i>L'instrumentum inscriptum com a document històric. Les relevacions d'una caixa de segell amb la marca Sepullius procedent d'Empúries (IRC V 151)</i> , Oriol Olesti Vila	155
14. <i>Un nuevo fragmento de tábula de hospitalidad o patronato procedente de la zona de Belchite (Zaragoza)</i> , Borja Díaz Ariño	167
15. <i>Leyendas en monedas del sur hispano: del prestigio a la praxis administrativa</i> , Francisca Chaves Tristán	173
16. <i>Epigrafía anfórica en Éfeso romano. Una visión general de los tituli picti</i> , Horacio González Cesteros	183
17. <i>Civis Romana</i> , José d'Encarnação	199
18. <i>Deux courtes remarques onomastiques aquitaines</i> , Georges Fabre	207
II. <i>IMAGINES</i> : FORMA Y MENSAJE	
1. <i>La magnificentia publica nel Foro di Augusto: i capitelli con cavalli alati del Tempio di Marte Ultore</i> , Lucrezia Ungaro	213
2. <i>La contribución del mármol al prestigio de la arquitectura y de la escultura en la Italica adrianea</i> , Pilar León	229
3. <i>Ciclos escultóricos de la villa de Quinta das Longas. Talleres de Afrodísias en Hispania</i> , Trinidad Nogales Basarrate	237

4. <i>Un nuevo herma de Hércules arropado con la leonté de Majaravique (La Rinconada, Sevilla)</i> , José Beltrán Fortes -----	249
5. <i>Dos hermas de pequeño formato de la Bética en el Museu d'Arqueologia de Catalunya-Barcelona</i> , Antonio Peña Jurado -----	257
6. <i>Máscara de Oceanus en un mosaico del Museo de Málaga</i> , Pedro Rodríguez Oliva -----	267
7. <i>Carissimo et benemerente. El togado del mausoleo de Montebove-Fiano Romano (Roma)</i> , Armando Cristilli -----	279
8. <i>Gare atletiche e non banchetto all'aperto. Un frammento di sarcofago nella collezione archeologica della Johns Hopkins University di Baltimora</i> , Margherita Bonnanno Aravantinos -----	289
9. <i>Consideración de un conjunto de sarcófagos de Tarraco a través de las pátinas</i> , Isabel Moreno Martínez y Montserrat Claveria Nadal -----	301
10. <i>Ex porphyretico marmore... Soporte de mensa de porfido rosso procedente de la Casa de Materno (Carranque, Toledo)</i> , Virginia García-Entero, Sergio Vidal y Raúl Aranda -----	313
11. <i>El labrum romano de la villa de Els Antigons (Reus, Tarragona)</i> , Laura Galán Palomares -----	325
12. <i>L'au fènix reneix de les cendres. Un llit funerari de la necròpolis romana del Mercat de Sant Antoni (Barcelona)</i> , Carme Miró i Alaix y Emiliano Hinojo García -----	333
13. <i>Rilievi funerari di età romana da Vulci e dall'antico territorio vulcente</i> , Germana Vatta -----	343
14. <i>Un masque funéraire en pierre nouvellement acquis par le Musée de Lyon</i> , Marie-Pia Darblade-Audoin -----	355
15. <i>Lapis redivivus, viejas piedras para nuevas formas. Spolia en Barcino</i> , Julia Beltrán de Heredia -----	363
16. <i>Pechos, amor y poder: retratos maritales de Roma al Renacimiento</i> , Manuel Parada López de Corselas y Laura María Palacios Méndez -----	373

III. MARMORA: LA MATERIA DEL PODER

1. <i>Mármoles y columnas a finales de la Roma republicana</i> , Patrizio Pensabene -----	387
2. <i>El Pirineo, una fuente principal de mármol en el occidente romano</i> , María Pilar Lapuente Mercadal -----	409
3. <i>Más sobre marmora hispanos: la variedad policroma del valle del Guadalquivir</i> , Oliva Rodríguez Gutiérrez -----	431
4. <i>El significado del color. A propósito de las calizas coloreadas explotadas en el sur de Hispania</i> , Begoña Soler Huertas -----	443
5. <i>Broccatello... de Tortosa? Darreres novetats entorn de l'explotació del jaspi de la cinta dels romans al segle XVIII</i> , Anna Gutiérrez Garcia-M. y Joan Hilari Muñoz -----	457
6. <i>Pedres i pedreres a Gerunda. Algunes dades</i> , Josep Maria Nolla i Brufau y Jordi Oliver i Vert -----	469
7. <i>La pedra de Montjuïc, marcadors petrogràfics com elements per a una necessària revisió del conjunt escultòric i arquitectònic de Barcino</i> , Lluís Casas, Roberta Di Febo, Christian Prado, Marta Moreno, Aureli Álvarez y David Parcerisa -----	479
8. <i>Una primerenca descripció de les pedreres subterrànies del Llorito (Tarragona)</i> , de Benet de Santos (1896), Jordi López Vilar -----	489

9. <i>Marmora de la casa Demetrio de los Ríos de Itálica (Santiponce, Sevilla)</i> , Fernando Amores Carredano y David Becerra Fernández -----	497
10. <i>El opus sectile en el triclinium de la Casa de Diana Arcaizante (Pompeya VII, 6, 3)</i> , Irene Mañas Romero-----	509
11. <i>Prestige, memory, materiality and sensoriality of marble and decorative stone artefacts in early Roman Imperial society</i> , Simona Perna -----	517
12. <i>Pavimenti degli edifici di culto e privati a Roma. Marmi colorati nei patterns decorativi</i> , Marilda De Nuccio-----	529

IV. CIUDADES DE MÁRMOL

1. <i>Making Rome a City of Marble. Reconsidering the Organization of Marble Import, Storage and Distribution at Portus</i> , Simon J. Keay -----	543
2. <i>Was Ávila's Roman Past Faked? CIL 2.3050 Again</i> , Robert C. Knapp -----	561
3. <i>Stadt- und Landschaftarchäologie in Salona / Solin und Split</i> , Emilio Marin -----	577
4. <i>No solo mármol: algunas consideraciones sobre proyectos y transmisión de los modelos arquitectónicos en la Pérgamo de época adrianea</i> , Adalberto Ottati y María Serena Vinci -----	583
5. <i>El mármol ausente de Lucus Augusti (Lugo). Primeros apuntes sobre el uso y consumo de un bien de prestigio</i> , Silvia Gonzalez Soutelo -----	599
6. <i>Nuevos datos sobre el foro de Carthago Nova (Cartagena, España) (campanas de excavación 2017-2018)</i> , José Miguel Noguera Celdrán, María José Madrid Balanza y Víctor Velasco Estrada -----	611
7. <i>Notas de arqueología tarraconense</i> , Manuel Bendala Galán -----	623
8. <i>Una nova interpretació de les termes republicanes de Baetulo (Laietània). Una lectura a partir dels marmora</i> , Andrea Collado Padilla y Esther Gurri Costa -----	633
9. <i>Noves aportacions al coneixement del jaciment arqueològic del Clot des Guix i de la comunitat monàstica dels segles v a vii dC de la de l'illa de Cabrera (Illes Balears)</i> , Mateu Riera Rullan -----	641

8

Una primerenca descripció de les pedreres subterrànies del Llorito (Tarragona), de Benet de Santos (1896)

Jordi López Vilar

Institut Català d'Arqueologia Clàssica

jlopez@icac.cat

RESUM: L'article dona a conèixer un manuscrit inèdit sobre les pedreres subterrànies del Llorito en les proximitats de Tarragona. Inclou la seva transcripció, així com diversos comentaris sobre l'autor i el seu text.

PARAULES CLAU: Pedrera subterrània, Pedra del Llorito, *Tarraco*.

ABSTRACT: This paper presents an old, unpublished manuscript on El Llorito underground quarries located in the outskirts of Tarragona. It includes its transcript as well as several comments on the author and his text.

KEYWORDS: Underground quarry, Llorito stone, Tarraco.

Presentem en aquesta nota un manuscrit que recentment ens ha vingut a les mans, amb una descripció de les pedreres subterrànies del Llorito a Tarragona.¹ El seu interès rau sobretot en la seva antiguitat —finals del segle XIX—, i en el fet d'anar lligat amb les beceroles de l'excursionisme científic a Tarragona de la mà de l'Ateneu Tarraconense de la Classe Obrera.

1. L'AUTOR, BENET DE SANTOS

No és fàcil trobar dades sobre el redactor del manuscrit. Benet de Santos, que signa el treball, figura com autor d'algunes breus obres literàries, bàsicament teatrals, editades entre els anys 1896 i 1909 en impremtes de Tarragona, Vilanova i Barcelona (Santos, 1896a; 1896b; 1901; 1905; 1909).² En els mateixos anys publica també uns pocs articles en la premsa de Tarragona (*El Renacimiento*, *Diario del Comercio*), Reus (*El Eco del Centro de Lectura*), Igualada (*Alboradas*) i Barcelona (*Talia*). El catàleg de la Biblioteca de Catalunya dona com a dates de naixement i mort 1871-1951, tot i que nosaltres no hem pogut verificar-les.

Benet de Santos treballava a la Companyia dels Ferrocarrils de Tarragona a Barcelona i França (TBF), tal com es pot llegir en una nota de premsa: «Se ha recibido una colección de poesías catalanas originales de don Benito de Santos, modesto e ilustrado empleado de la estación de T. B. y F., en esta ciudad, quien ha tenido la buena idea de dedicarla al Centre Català» (*La Opinión*, 21/09/1897: 2). La darrera notícia que hem trobat és un esment en una carta a *La Vanguardia* de 1919 (*La Vanguardia*, 28/09/1919: 6).

D'aquestes escasses dades, doncs, podem suposar que fou un treballador del ferrocarril amb inquietuds culturals cap el món de la literatura, un personatge que s'apropa al prototipus assidu a l'Ateneu Tarraconense de la Classe Obrera que, fundat el 1863, tenia com objectiu l'oci, educació i cultura de les classes populars, amb una activitat notable al llarg de la seva existència (Manuel, 1985).

El 1895 es fundà la Secció Excursionista de l'Ateneu tarragoní (DD.AA., 1895), nomenant com a president de la secció a l'artista, literat i arqueòleg Francesc Carbó (Domingo, 2011), mentre era president de l'Ateneu Joan Ruiz i Porta. La primera excursió oficial es va fer el 20 de juliol del mateix any a Santes Creus (Ruiz i Porta, 1895). I és possible que l'any següent se'n fes una a les Coves del Llorito que hauria generat l'escrit que comentarem, tot i que no hem trobat cap referència a la revista que publicava l'entitat: *El Ateneo Tarraconense de la Clase Obrera* (1879-1896).

2. ANTECEDENTS: LA TARRAGONA MONUMENTAL

La primera obra en tractar amb cert detall les Coves del Llorito és la *Tarragona monumental* de Joan Francesc

1 Aquest treball s'inscriu en el marc de l'equip «Arqueometria i Produccions Artístiques-ArPA» (<http://www.icac.cat/recerca/equips-de-recerca/arqueometria-i-produccions-artistiques-arpa/>) del Grup de recerca MIRMED-GIAC de l'ICAC (2017-SGR-970), amb finançament de l'AGAUR/Generalitat de Catalunya.

2 Cal afegir encara alguna obra més que no hem trobat catalogada, però que s'esmenta en notes de premsa, com un monòleg literari sobre la guerra del Francès (1896) o una col·lecció de versos catalans titulada *Cadellets* (1897).

Albiñana i Andreu de Bofarull, publicada l'any 1849 (Albiñana-Bofarull, 1949: 173-174). Els autors esmenten tres pedreres romanes al voltant de Tarragona: la del Mèdol, les Coves de la Pedrera i les del Llorito. Descriuen també el sistema d'extracció de la pedra, que «desprendian en forma de regulares enormes sillares, poniendo antes igual y llana la superficie de la peña, abriendo en sus lados un surco de mas de un palmo de ancho, y profundo como el espesor que habia de tener la pieza; por cuyo espacio metian varias cuñas y con reiterados golpes la hacian desprender». I respecte a les Coves del Llorito, llegim:

Otras tres cavernas, llamadas del Llorito existen al norte é inmediaciones de la ciudad; las cuales, aunque á primera vista parecen naturales, se desvanece semejante idea al observar detenidamente el interior de las mismas. En sus paredes se ven marcadas las señales del hierro para utilizarlas: y lo que indica mas la mano del hombre, es una porción de toscos pilares dejados á trechos con el objeto de afianzar su techo, y evitar derrumbamientos.

És fins a cert punt sorprenent que Benet de Santos no esmenti aquest llibre. La seva interpretació de les coves com a habitatge, diguem-ne «troglodític» —com veurem—, no és encertada i demostra una desconexió manifesta de l'obra d'Albiñana i Bofarull. També una evident manca de nocions sobre la matèria que descriu, però se li han de regraciar unes bones dots d'observador.

3. EL TEXT

El manuscrit —titulat *Las covas del Llorito*— ocupa 6 quartilles. Està dirigit al president de la Secció Excursionista de l'Ateneu de Tarragona,³ i acaba amb el lloc, data i rúbrica de l'autor: Tarragona, juliol de 1896 (fig. 1). El text està escrit en un català amb una més que singular ortografia prefabriana, però amb un aire literari que fa força agradable la seva lectura, impregnada d'un cert arcaisme.

Narra una excursió des de la ciutat cap a les coves, sortint del Portal del Roser i anant pel Camí del Llorito, tal com es fa avui dia. Fa certa enyorança llegir la descripció de les Terres Cavades, amb els camps ben conreats i les casetes de camp ben cuidades, en contrast amb l'abandonament, la brutícia i la runa que caracteritza actualment aquest paisatge.

En el turó on s'obren les coves, Benet de Santos hi troba fòssils del Miocè: «un cimtal vertaderament accidentat, sobre de quin en sos primitius temps hi descarregaria pot ser una tromba marítima ab partícules de terra, peisos i marisch que ab lo temps ha vingut petrificantse», i refereix «una grossa petxina de las nomenadas barquetas» trobada per ell mateix en la segona cova.

Arribat davant les coves, esmenta «un gegant enderroch enegrit i esgarriós». Aquest espai, ben visible sobre el terreny i també en fotografia aèria, és molt important perquè assenyala una gran part de la pedrera subterrània que va patir una ensulsiada en temps indeterminat i que gairebé tothom que l'ha descrita ha passat per alt.

L'interior de les coves presenta marques del sistema d'extracció:

[...] senyalaban sa tasca en cuadros de la grandor d'un metro quadrat próximament, ó un poc majors, refundint un tall á manera de márch de mitj pam d'ample, per dos de fondo, com cercolejantlos y á ran de terra; fét qu'estaba procedian a vuidar son centro aislat y per lo tant de fácil devastar [...] ab lo sol afany de fer cova.

Les marques deixades li permeten saber com era l'eina emprada, un «pich de gran cóp, llargas puntas ó tall d'escarpa y de dos ú tres centímetres amples de pala». Descriu amb precisió els solcs de la pedra, que són diferents al sostre segons la posició que havien d'adoptar els picapedrers, «com si la mateixa eina hagués sigut batuda de costat». En una de les coves distingeix la marca de la barrina i la considera en part més moderna.

4. LA INTERPRETACIÓ

La hipòtesi de Benet de Santos és que les coves van ser excavades per un poble preromà amb la intenció de

3 El president en aquella data era Francesc Carbó.

deració, obra sens dubte d'alguna Colònia que no arribava a posicionar-se en aquell lloc, per diversos acontesiments, pot ser los ya apuntats y que prové d'una època vertaderament antiga, si be encara per senyalar. Ab tot, no faltava qui emprengués la tasca honorosa d'aclarir-la posant ab ella fi, a aquestes pocas paginas de la nostra historia patria.

Notes =

(1) Vejes la grossa petxina de las nomenados "Barquetas" y que obra en vostre poder, trovallo ocoreguéla en lo interior de la segona cova, per lo autor.

(2) Es premisible que en las alturas hi hujesen ajudats d'arbres que colocarian en forma de bastidas para el logro de son objecte.

(3) Pot ser obeïsen a tals acontesiments los de las dos primeras que's notan en sos centros, grans munts de rochs, o be a despendiments per la frequent humitat de sas tacades betes i la lley de gravetat.

Tarragona, y Junyol del 96

Benet de Santas

Senyor President de la Secció Excursionista del Ateneo Tarragonés,

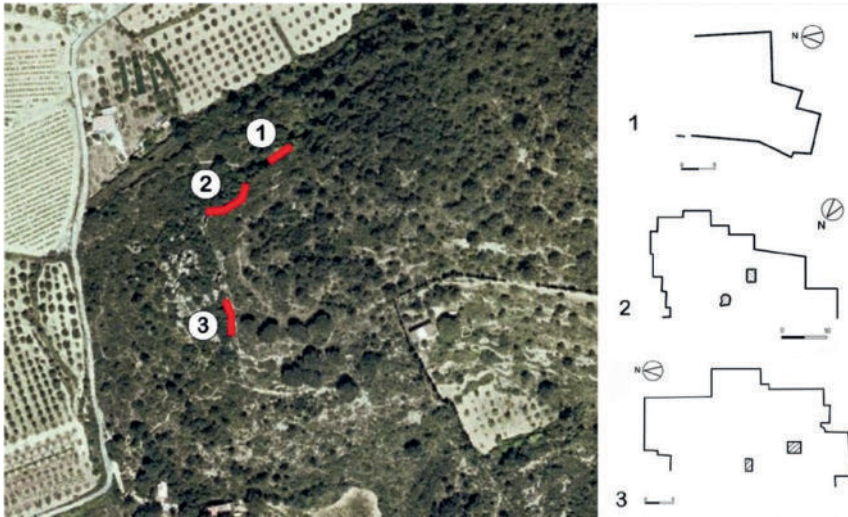

Figura 2. Situació i planta esquemàtica de les coves del Llorito (de Gutiérrez García-M. 2009, 185).

buidar la muntanya per a fer allí els seus habitatges, tot escampant la pedra extreta pels camps dels voltants. Un moviment sísmic o volcànic o la mateixa humitat hauria fet caure una part del sostre, «enderrocant barbarement aquella part buidada, com encara pot veure's per entremetj las pahorosas esclétxas de aquell gran roquera» i hauria provocat l'abandonament de l'obra.

Avui sabem que el lloc fou, com ja van referir Albiñana i Bofarull, una pedrera subterrània explotada en època romana i possiblement també en època moderna. Ara bé, saber quines parts pertanyen a cada moment històric és una tasca encara per fer.⁴ D'entrada, la cova situada més al nord és diferent, amb les parets i sostre més regulars i amb absència de pilars.

Les altres dues s'assemblen més entre elles, amb presència de pilars, parets més irregulars i parts ensulades del sostre. Al seu davant, hi ha una superfície d'uns 1.700 m² formada per un gran enderroc d'immensos blocs de pedra. Nosaltres sempre hem cregut que aquest espai és la veritable pedrera romana, ara ensorrada, i de la que haurien sobreviscut només les parts més profundes, que són les coves central i

sud.⁵ Efectivament, tenint en compte el gran abast de l'explotació, en cas de ser d'època moderna (s. XVII-XVIII), no s'entén el silenci documental, tant de la seva gestió com de la memòria de l'ensorrament d'una part de la muntanya (fig. 2).

Acabo ja reclamant més atenció per aquestes pedreres, que estan actualment en un estat d'abandonament lamentable, pràcticament inaccessibles, plenes de pintades i de brossa, i sense cap mena de senyalització.

5. ANNEX

[Nota prèvia: a la transcripció del text s'ha respectat l'ortografia original].

Las covas del Llorito

«Surtint de ciutat per lo portal del Roser y salvant lo espayos Camp de Marte, s'entra de plé per lo nor-est a la bifurcacio que originan la carretera de rra Palau y la nomenada del Cementiri, en quina mitat y en sa

4 El treball més complet i actualitzat sobres les coves és a Gutiérrez, 2009: 185-191.

5 L'ús de la pedra del Llorito està constatat en la muralla romana, especialment en el trams del passeig Torroja i de Sant Antoni (vegeu Cabello *et al.*, 1994).

destra naisne un altra, de quina arrenca lo tortuós y mal acondicionat camí de carro del Llorito.

Obehint sens dupte á un vicios descrit, aquet, resulta en part molt monóton y ensopit, si be en altra mes variat y distret per los accidentats y frondosos vinyerars que sembla corren, no á morir, si no á besar los péus dels cimels vehints, bastant poblats de pins y garrofers, per cual destra, s'ovira la oritzontal del acueducte nomenat de las Arcadas ratlla-corrent per las crestas dels monts fins al del Llorito y per sinistra, las airosas torres que arréu endiumenjan gloriets y rosers.

Deisant en rrera las varias afluencias sense importancia que aquet te, y á bona distancia de lo gentil Más d'en Plana, se trova á ma esquerra, altra bifurcació camí tambe de carro, un póch mes feréstech que el primer y per lo tant mes simpátich al excursionista que sént durant lo trajecte batrer en son front, lo aletéig de la petanera y flairosa brisa que l'acompanya; alli ya's gossa del vertader cuadro que'ns ofereis la naturalesa: lladrits, xiulets, esquetllots, refilets y cants pastorils, formant un coro qu'anima l'esprit mes ensimismat, al compas de sas petjadas ó dels tusuts cóps d'aixada, la dalla ó la podadora. No deisant may la indicada ruta y á bona distancia de son origen, ó be á uns tres cuarts d'ora de ciutat, mos trovarem al peu d'un cimel, vertaderament accidentat, sobre de quin en sos primitius temps hi descarregaria pot ser una tromba marítima ab partícules de terra, peisos ú marisch, que ab lo temps han vingut petrificantse (1); alli lo camí sembla perdres, convertintse en estret curriol que serpeja per la fragositat del citat mont, rich en herbas salvatjes y flairosas, com tambe en runas del suntuos Palau arquebisbal, qu'en mil set cents coranta exposaba sas galas en aquell camp, fins portarnos á un replanet d'avellaners y al costat d'un gegant enderroch enegrit y esgarrifos.

Aquet, sembla que fássi llóch á dugas grans covas, sens dupte las que gossan de major cantitat de llúm, puig deisan apreciar ab satisfaccio sos antres tacats per lo frequent regalim que llisca per las betas sostreras de sa pedra groga soldonenca y gabarrosa, quinas solas sostingudas per malfets y groixuts pilans, conservan infinitat de firmas y pséudonims fets al llapis, d'altres tants visitants.

Qui vulga entretindres en examinarlas, póch li costara de pasada, admirar tambe l'ingenit ab que'ls fundadors de tan feréstegas moradas portaren á gran llóch sa obra.

Aquets, qu'alguns han suposat fossen romans, y que yó dupto, senyalaban sa tasca en cuadros de la grandor d'un metro quadrat proximament, ó un póch majors, refundint un tall á manera de márch de mitj pam d'ample, per dos de fondo, com cercolejantlos y á ran de terra; fét qu'estaba procedian a voidar son centro aislat y per lo tant de facil devastar, tasca continuada també per sos costats ú sobre sens deisar escalons ni empinats per a salvar las elevacions ab facilitat, si no al contrari, endintjantse sempre més, ab lo sol afany de fer cova (2). Per xó dich que dupto fossen romans, puig dels tals, se dependria una gran falta de cultura impropia del temps del Imperi.

L'eina que aprofitaren pera sa gran empresa, seria sens dupte, un amanerat pich de gran cóp, llargas puntas á tall d'escarpa y de dos ú tres centimetros amples de pala. Ho deduheiso aixi, perque s'observa un cóp fém y agút per tot, en alguns llóchs, enfus fins mes dún pam no en lo sostro, que's mes cúrt y no s'ovira'l tall de la pala, com si la mateisa éina hagues sigut batuda de costat, cóp que respondria á la posició que's compren tindrian que apropiar damunt bastida.

En l'altra de mes al súrt, germana á las anteriors, ademes de notarsi lo mateis art, si aprecia la petja d'altra época moderna, puig si be s'examina no sera dificil ovirar per diferents llóchs de las salas, lo sólch de la barrina, hi'l colorit del fóch que encara en l'esquinsall de la roca conserva aquesta, ab bastanta fidelitat.

Hara bé, y ¿que'n feren de las runas?; Créch que trevalladas las covas ab lo picot com queda dit, no podrian arrencar d'ellas grans tormos de pedra, produhint sols sos esforços, grosas esquerdas ó matakants qu'estimo escamparian per las clotadas vehinas, may aprofitables per pahiments y menos de las dimensions dels de nostres murs ó campanar de la Catedral com alguns han suposat: Per altra part, sembla que'l color d'alguna d'aquestas terras, correspongue encara y á pesar del frequent revoch qu'ahuran sufert, al de las covas de referencia.

Y ¿quin era son objecte?; Se coneis que'l minar tota la montanya, púig eran mes de tres en número

las covas de que ya disposaban, quant sentirian algun moviment volcánich ú terratrémol que'ls faria desistir de sa empresa, enderrocant barbarament aquella part vuidada, com encar pot veurers per entremitj las pahorosas esclétxas de aquell gran roquera (3).

Tal son dónchs avuy, las covas del Llorito quinas deduccions exposo á la vostra consideracio, obra sens dupte d'alguna colonia que no arribaria á posesionarse en aquell llóch, per diversos aconteisements, pot ser los ya apuntats y que prové d'una época vertaderament antiga, si be encara per senyalar. Ab tot, no faltara qui emprengui la tasca honrrosa d'aclarirla posant ab ella fi, á aquestas pocas paginas de la nostra historia patria.

Notas

- (1) Vejes la grosa pétxina de las nomenadas «Barquetas» que obra en vostre poder, trovalla ocorreguda en lo interior de la segona cova, per lo autor.
- (2) Es presumible que'n las alturas hi pujesen ajudats d'arbres que colocarian en forma de bastidas pera'l logro de son objecte.
- (3) Pot ser obeéisen á tals aconteisements los de las dos primeras que's notan en sos centros, grans munts de róchs, ó be á desprendiments per la frequent humitat de sas tacadas betas ú la lley de gravetat.

Tarragona y Juriol del 96.

Benet de Santos (rubricat)

Senyor President de la Secció Escursionista del Ateneo Tarragoní».

Bibliografia

- ALBIÑANA, J. F.; BOFARULL, A. de *Tarragona monumental, ó sea, Descripción histórica y artística de todas sus antigüedades y monumentos celtas y romanos*, Tarragona, Arís y Jurnet, 1849.
- CABELLO, E.; ÁLVAREZ, A.; BENET, C.; PRADA PÉREZ, J. L. «Canteras romanas de Tarraco y sus alrededores», a *La ciutat en el mon romà. Actes del XIV Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica (Tarragona,*

1993), vol. 2, Tarragona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas-Institut d'Estudis Catalans, 1994, pp. 23-25.

DD.AA. *Vetllada literaria y artística celebrada la nit del 4 d'agost de 1895 ab motiu de la festa inaugural d'aquella secció. Secció Excursionista del Ateneo Tarraconense de la Clase Obrera*, Tarragona, Impr. F. Sugrañés, 1895.

DOMINGO PALAU, A. «Carbó i Olivé, Francesc», a M. Güell; S.-J. Rovira i Gómez (coords.), *Biografies de Tarragona*, 2, Benicarló, Onada Edicions, 2011, p. 33.

GUTIÉRREZ GARCIA-M., A. *Roman Quarries in the North-east of Hispania (Modern Catalonia)*, Tarragona, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, 2009 (Documenta 10).

MANUEL I NOGUERAS, A. «Breu notícia de l'Ateneo Tarraconense de la Clase Obrera», a *Memòria del Tercer Congrés d'Ateneus de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya-Departament de Cultura, 1985, p. 77.

RUIZ I PORTA, J. «Excursió á Santas Creus», a DD.AA., *Vetllada literaria y artística celebrada la nit del 4 d'agost de 1895 ab motiu de la festa inaugural d'aquella secció. Secció Excursionista del Ateneo Tarraconense de la Clase Obrera*, Tarragona, Impr. F. Sugrañés, 1895, pp. 73-92.

SANTOS, B. de *Las Flors volan: monólech dramátich en un acte y en vers*, Tarragona, 1896a.

— *Lo Escapulari: a propòsit dramátich en un acte y en vers (historich)*, Tarragona, 1896b.

— *Los pobres de Tarragona: noveleta original*, Vilanova y Geltrú, 1901.

— *Els Tontos espavilats: (En Toni y la Paula): quadret còmich en un acte y en vers*, Barcelona, 1905.

— *El Talismán del bien: cuento árabe en un acto y seis cuadros, escrito en verso*, Barcelona, 1909.